

Krúdy Gyula és az első világháború
(A 42-ös mozsarakról)

1914-ben, a világháború kitörésekor állítólag három művész volt a Nyugat szerzői között (de lehetséges, hogy egész Magyarországon), aki már akkor tisztában volt azzal, hogy a háború alapvetően rossz, elhibázott és tragikus kimenetelű lesz, Ady Endre, Kaffka Margit és Krúdy Gyula.¹ Ady életművét – melybe prózai munkái, illetve publicisztikája is beletartozik – ismerve ez egyértelmű. A Kaffka-életmű általában mentes a közvetlen politikai és történelmi hivatkozásoktól, még a *Színek és évek* esetében is. Krúdy esete azonban sokkal inkább hasonlítható Adyéhoz. Nemcsak a rendkívül nagyszámú publicisztikára kell gondolni (a Kalligram Könyvkiadó Krúdy életműsorozata 1900 januárjánál tart jelenleg),² hanem arra is, hogy szépirodalmi műveinek jelentős részét szintén átszövi a történelmi-politikai utalásháló. Krúdy otthonról hozott liberális alapozottságú politikai nézeteiről többen többször írtak már. Arról, hogy I. Ferenc József halála és temetése és IV. Károly koronázása kapcsán született viszonylag nagy mennyiségű, és később is átdolgozott 1916-os publicisztikája igen mély értelmű és bonyolult történelmi távlatokba és aktuálpolitikai összefüggésekhez vezet, szintén születtek értelmezések.³ Ugyancsak a figyelem homlokterében álltak hosszabb-rövidebb ideig az író szépirodalom és publicisztika határán értelmezhető művei, melyekben 1918 és 1919 eseményeit dolgozta fel. Ez utóbbi munkái nagyban hozzájárultak az életmű ellentmondásosságának kialakulásához,⁴ közülük néhány közéleti szereplő portréja napvilágot látott *A tegnapok ködlovagjai* című kötetben is.

Mindezek ismeretében Krúdy életműve könnyen elhelyezhető lenne a háborút következetesen és átgondoltan ellenzők kisszámú csoportjában. Csakhogy létezik Krúdynak egy 1914 utolsó harmadában írt regénye is, *A 42-ös mozsarak*,⁵ mely úgy tűnik, átírja a Krúdy háborúval kapcsolatos nézeteiről alkotott véleményeket. Kelecsényi László a regény legújabb kiadásához írt *Jegyzetekben* röviden, de alaposan körüljárja a mű kapcsán fölmerülő problémákat.⁶ 1914. október 4. és december 20. között jelent meg az Új Időkben, majd 1915 januárjában, könyv formájában a Singer és Wolfner Kiadónál. Kelecsényi rámutat, hogy a művet egyértelműen háborús regényként kezelték, mind az ismertető-népszerűsítő cikkek, mind a kevés kortárs kritika (a *Jegyzetek* írója egyedül Erdély Jenőnek a Nyugat 1915. 5. számában megjelent recenzióját említi utóbbiak közül.) Később szinte visszhang nélkül maradt. Kelecsényi – megjegyezve, hogy kilencvenkét év után a regény második kötetkiadása a Kalligramé – így ír az okokról:

„A hallgatás fő oka nem is elegendő nívója, hanem a könyv Krúdytól alapjában idegen politikai irányregény jellege. Rajongói jobbnak látták, ha hallgatnak fölöle. Később pedig háborúpártisága, valamint erős nacionalizmusa miatt igyekeztek az életműből mintegy törölni ezt a könyvet.”⁷

Mindezek mellett utal még Szörényi László *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy műveiben*⁸ című tanulmányára, melyben Szörényi úgy véli Krúdy közvetlen ismeretek, tapasztalatok nélkül, az általa ismert szabadságharcos motívumokat vetíti rá az új háború képiségre, valamint megemlíti Karinty

¹ Ilia Mihály szóbeli közlése nyomán.

² Krúdy Gyula *Összegyűjtött Művei 11. Publicisztikai írások 2.* Kalligram Könyvkiadó Pozsony, 2008.

³ Vö. Kelemen Zoltán: *Történelmi emlékezet és mítikus történet Krúdy Gyula műveiben* Argumentum Kiadó Budapest, 2005. 54-102.

⁴ Lásd: Krúdy Gyula: *Új pesti utcanépek.* In. *Krúdy Világa* (szerk. Tóbiás Áron) Osiris Kiadó Budapest, 2003. 174-175.

⁵ Krúdy Gyula *Összegyűjtött Művei 10. Regények és nagyobb elbeszélések 6.* Kalligram Könyvkiadó Pozsony, 2008. 7-114.

⁶ 5. jegyzet 545-546.

⁷ I.m. 546.

⁸ Szörényi László: *„Multaddal valamit kezdeni”.* *Tanulmányok.* Magvető Könyvkiadó Budapest, 1989. 227.

Frigyes kiváló Krúdy-paródiáját, mely a későbbiek folyamán még fontos lesz az elemzés során. A regény olvasása közben fölmerül a kérdés: valóban elegyes nivójú alkotásról van szó? Esetleg eleve elhibázott próbálkozásról, olyan műfajban, mely Krúdynak soha nem volt sajátja? Megtagadja-e ebben a művében Krúdy politikai nézeteit? Valóban nacionalizmusról van szó, s nem arról a nemzeti értékeket-hagyományokat őrző hangról, mely a későbbi években oly gyakori lesz Krúdy műveiben? S végül a legfontosabb kérdés: háborúpárti a mű, illetve háborús regény-e abban az értelemben, hogy központi hőse a háború maga? Jelen elemzés nagyrészt ezekre a kérdésekre keresi a választ.

A szerzői *Előszó* nem a Krúdytól megszokott. Nem ironizál, nem utal az angol realizmus általa kedvelt íróira vagy műveire, mintha valóban érzelmes-érzékeny hangot ütne meg, valamely közelebről még meg nem határozott remény hangját. Az azonban, hogy mindez az „új, nagyszerű, különös menetű élet” milyen összefüggésben áll a háborúval, az olvasó nem kap biztos információt, sőt úgy is olvashatók ezek a sorok, mint amelyek összefüggésben vannak ugyan a háborúval, de nem azt, hanem az utána következő új békét, pontosabban annak emberibb erkölceit ünnepelelnék már előre. A gondolatmenetet a mulandóság érzelmős felhangoktól sem mentes felidézésével zárja, sőt az előszó a „Bocsánat.” egyszavas mondatával zárul, de mivel nem érthető könnyen miért is akar az elbeszélő már az *Előszó* végén bocsánatot kérni az olvasótól, a zárómondat nem oldja fel a giccsbe hajló hangfekvést, sőt kizengeti azt.⁹ Legalább ennyire zavarba ejtő a folytatás, pontosabban az első, *Mária Terézia levele* című fejezet kezdete, ahol a férfi főszereplő, Jánoshegyi János megtalálja a szóban forgó levelet, mégpedig a Hősök terén akkor még álló Mária Terézia szobor alatt. Természetesen a két hölgy névrokonságáról van szó. Az ifjú pesti lány, Mária Terézia Jánoshegyi úr szerelme, a műben vele egyenrangú főszereplő. A nevekkal való játék azonban egyáltalán nem véletlen. Általában Mária Terézia és különösen Mária neve, alakja szinte az egész Krúdy-életmű szempontjából fontos.¹⁰ Az elbeszélő tovább fokozza a két Mária-Terézia közti hasonlóságot: „A finom írás, amely származhatott volna akár a régi királynő valamelyik udvarhölgyétől”¹¹ – félmondattal. Ugyanolyan ábrándos azonosításról-behelyettesítésről van szó itt is, mint a *Mákvirágok kertje* című regény egyik levitézlett kurta nemese kapcsán.¹² Ráadásul akárcsak az 1913-as regényben, itt sem kiforrott, nem következetes a párhuzam az uralkodó és kései névrokona között, az olvasó nem számíthat olyan erőteljes szövegszervező szimbólumra, mint amely majd a *Királyregények* regénytrilógiájában lesz nyomon követhető. Az első fejezet a továbbiakban felvázolja ugyan a lehetséges párhuzamot az uralkodónő és a huszadik századi leány között,¹³ ennek azonban a regény későbbi folyamán nem lesznek következményei, pedig már itt is felbukkan a háttérben az első Mária, a Nagyboldogasszony, az „égbeszállott gyönyörű királynő”, aki a tulajdonképpeni elsődleges Mária Krúdy műveiben, s akinek a többi Mária megnyilvánulása lehet. Így, amikor Mária Terézia vöröskeresztes tisztként egy nevesincs pályaudvaron találkozik néhány másodpercre Jánoshegyivel, a fiatalember még sokáig fut a távolodó vonat utána, arra „Amerre a búcsúsok a szentképet vitték.”¹⁴ Jánoshegyi szerelme metaforában azonosul Szűz Máriával, pontosabban annak képével, míg a vöröskeresztes vonat a búcsújárókkal. Mária Terézia egykori szobra esetében az eddigieken kívül még a műleírás esetéről is szó lehet, s ez párhuzamba állítható egy másik ekphrasisszal, Jánoshegyi ismeretlen, idős hölgy rokonának arcképével.¹⁵

A spontán felvonulás (háborúpárti tüntetés?), melybe Jánoshegyi keveredik, leírásában egyáltalán nem sorolható Krúdy sikerületlenebb munkái közé. Az összkép boldog és méltóságteljes, a tömeg

⁹ 5. jegyzet 7-8.

¹⁰ 3. jegyzet 12-53, 198-218.

¹¹ 5. jegyzet 8.

¹² Krúdy Gyula: *Mákvirágok kertje*. In: Krúdy Gyula *Összegyűjtött Művei. 9. Regények és nagyobb elbeszélések 5.* Kalligram Könyvkiadó Pozsony, 2007. 111-112.

¹³ „Mária Terézia szerelme nélkül már nem is élt volna Jánoshegyi. A Városliget bejárónál (...) júliusi délután a különös fiatalember messziről szemügyre vette a hattyúnyakú Mária Teréziát és zöldesszürkén lobogó bő ruházatát, amely másvilágias, szentséges és romantikus hullámszásában olyasformán mutatkozott (...) mint az égbeszállott gyönyörű királynő egyáltalán megjelenhet régi alattvalói leányai előtt.” 5. jegyzet 9-10.

¹⁴ l.m. 77.

¹⁵ l.m. 11-12.

spontán éneklő a *Himnusz*t, a kép magasztos, sőt fenséges, s ekkor Jánoshegyi megszólal: „Istenem (...) mennyi szegény ember van Pesten!” Ennek a kijelentésnek nincs helye az előző szövegrészletben, értelmetlennek, értelmezhetetlennek tűnik, annál is inkább, mivel utána folytatódik az előző leírás, mintha Jánoshegyi közbeszólása el sem hangzott volna. „Gyönyörűséges majális volt ez.” A mondat végén pont van, nem egyéb írásjel, s ez Jánoshegyi felkiáltásával szemben ténymegállapításként hangzik. Az elbeszélés tehát visszatér a megszokott medrébe, a vonuló, ünneplő tömeg patetikus leírásába. Csakhogy közvetlenül ez után a bekezdés zárómondata így hangzik:

„Az utca népének, a szegény embereknek reményteljes estéje – rosszabbra már nem fordulhat a sors, hisz elkövetkezett végre a legfélelmetesebb valami is, a háború.”¹⁶

Ezt a mondatot készíti elő (érzelmileg?) Jánoshegyi látszólag logikátlan közbeszólása, s mint a Krúdy prózában oly sokszor, ez a mondat az, amely teljesen új értelmet ad az előzőleg leírtaknak, gyakorlatilag ellentéteset. Ráadásul a következőkben az elbeszélő hátat fordít a háborús készülődésnek, kedvelt, többször megírt helyszínére, az Aranykéz utcába vezeti az olvasót, ahol a tiszta ablakokon (arany?) sárga függöny van, Mária Terézia otthonába, kinek édesapja gazdag *aranyműves*, mely foglalkozás főképp a Szindbád-történetekben szerepel, mint a hajós szeretőinek férjéé, ráadásul Mária Terézia családneve is Aranyosi.¹⁷ Jánoshegyi gazdag környezetben történő első megjelenése és az utolsó, a regény végén keretet képezhet. Az első hűvösen udvarias hangulatú a házigazdák részéről és inkább tartózkodó, sőt elutasító, míg az utolsó érzelmektől fűtött, a reménykedés, főként pedig az el- és befogadás jellemzi. Nyilvánvalóvá válik tehát az, amely a regény későbbi lapjain egyre inkább megerősítést nyer: Mária Terézia és Jánoshegyi szerelme áll a regény középpontjában, a világháború pedig komor díszlet csupán, még akkor is, ha tragikusságáról egy percre sem feledkezhet el sem az elbeszélő, sem az olvasó. Ezt az értelmezést erősítheti a pályaudvaron megtartott katonaszkülvő is, melyen Pest polgármestere adta össze a fiatal hadnagyot és menyasszonyát.¹⁸ Lehet, hogy Erdély Jenő lelkesült recenziójához képest Zoltvány Irén bencés szerzetes tanár tudományosnak nem nevezhető kritikája mégis jobban látta volna, hogy ezúttal is a szerelemről van szó Krúdynál?¹⁹

Aranyosiek szalonjában találkozik Jánoshegyi a titokzatos Kovács úrral, akinek legfőbb szerepe a regényben minden bizonnyal az, hogy vezetésével a hős története végre valóban a háború felé kanyarodjon, mégsem a nyílt hadszíntérre, hivatásos katonaként, hanem film- és fotókészítőkként, dokumentátorokként, s ez a foglalkozás nyilvánvalóan közelebb állt Krúdyhoz, mint a tüzérek munkája a regény végén. Nem meglepő hát, hogy ezúttal az ifjú regényíró Krúdytól ismert kalandossággal bonyolódik a történet,²⁰ az ifjúsági kalandregények hangulatában. A keleti hadszíntér nyitóképében pedig minden bizonnyal az a Podolin tűnik fel, amely oly sok Krúdy-műnek helyszíne volt.²¹ Epizód szereplők tűnnek fel a történetben, kiknek később nem lesz szerepük, pusztán a déli vagy a keleti hadszíntér megjelenítése miatt volt rájuk szüksége az elbeszélőnek. Egyikőjük számtalan Krúdy mű fontos mellékszereplője, Késő Fáni, a csárdásné, kinek „csárdája” ezúttal egy szélmalom lesz, mely szintén jellegzetes helyszíne Krúdy egyéb műveinek.²² Látszólag „modern” eszközökkel próbálja az elbeszélő megénekelni a „modern” háborút, mégis előfordul, hogy a srápnél „vas-kacsa”-ként, bűgva repül a nádasba a Száva fölött, az ágyúk pedig sárkányként ordítanak. Krúdyra jellemző írói következetlenségek is akadnak a szövegben, melyek nyilvánvalóan a folytatásos sajtómegjelenés miatt maradhattak benne. Néhány jellegzetes példa: „De valahol messze, egy tót faluban, kedves,

¹⁶ l.m. 13.

¹⁷ l.m. 14-15.

¹⁸ l.m. 45-46.

¹⁹ Zoltvány Irén: *Erotika és irodalom*. Szent István Társulat 1924. 160. idézi Kelecsényi László l.m. 546.

²⁰ Lásd például Krúdy Gyula: *Hat napig kerékpáron* (1895) In. Uő.: *Összegyűjtött Művei 1. Regények és nagyobb elbeszélések 1.* Kalligram Könyvkiadó Pozsony, 2005. 7-45.

²¹ 5. jegyzet 46-47.

²² l.m. 25., 28.

nagy hegyek között van egy falu,²³ vagy nyáron-ősszel hóvirág virít a katonatiszt sapkáján.²⁴ De nem valószínű, hogy az efféle apróságok miatt választotta Karinthy Frigyes második Krúdy paródiájának alapjául a regényt, inkább talán azért, amire Kelecsényi László is felhívta a figyelmet: A 42-ös mozsarak témája már a kortárs olvasó számára sem volt beilleszthető Krúdy egyéb műveinek világába. Karinthy egyrészt két évvel későbbre keltez, másrészt Szindbádöt választja paródiája főszereplőjéül, s ennek oka talán az lehet, hogy ő az, aki olvassa a könyvet, amely feltehetőleg A 42-ös mozsarak, s nem érti.²⁵ A számára ismeretlen kifejezéseket, közlésegségeket megpróbálja saját ismeretei szerint értelmezni, a komikum ebből is ered, valamint abból, hogy a paródia szereplői Szindbáddal együtt (aki néha mégis Krúdys jegyeket is mutat) nem egyszerűen a múltban élnek, hanem a jelent régebb múltként képesek csak felfogni, mint azt a képzeletben megélt múltat, melyet saját külön jelenükké formáltak.

Ha az olvasó beletekint Krúdy 1914 őszi publicisztikájába hasonlóan formált cikkeket talál. A *Szeptemberi alkonyat* egy képzeletbeli lovasrohamot rajzol azokkal a szabadságharc nemzeti narratívájából ismert eszközökkel, melyekről Szörényi László írt említett művében.²⁶ A 42-ös mozsarak szempontjából sokkal fontosabb *Az új regény*, mely mintha a „háborús” regény előtanulmánya lenne. Írója úgy véli, hogy a háború rettenete erkölcsileg megneemesíti az embereket, megteremti a párhuzamot 1848-1849 és 1914 között, s már fel is idézi Petőfit, „istennek földre küldött arkangyalát.”²⁷ S a regényes események megformálhatósága kapcsán Jókai írásművészetére hivatkozik. Központi mondata lehet: „A háború mindannak az ellenkezője, ami a reális világfelfogással egyezik.” A háború a kivétel, az abnormális. A Nyugati pályaudvarról az éjszakai Pesten vonuló-éneklő bakák jelenetét szinte változtatás nélkül írta bele a regénybe, ahogy kicsivel később *A virrasztóhoz* című cikkébe is,²⁸ ugyanott a háborús emlékezet megőrződésének esélyeit latolgatja az író. A felgyorsult világ információáradása véleménye szerint eltávolítja a befogadókat az új háború történéseitől, megakadályozva, hogy a szenzációból tartós, földolgozott emlékezet válhasson. Ennek a gondolatnak mintegy illusztrálására egyetlen hosszú bekezdésbe foglalja háborús regényének egész harctéri cselekményét a szerb fronttól a máramarosi menekülteken keresztül egészen a 42-ös mozsarakig.²⁹ Az összegzés már a regény magánéleti, intim részéhez hasonlítható: az eddig elképzelhetetlen tömegű információ közül csupán a kisember személyes története, sorsa, tragédiája formálódhat majd emlékké. *Az új regény A 42-ös mozsarak* alaphangulatától eltérően végződik. 1914 ősze is alkalmas lenne arra, hogy a Krúdytól megszokott elbeszélés kerekedjen belőle, de ennek lehetőségét fölülírta a világháború. *Az álmok visszatérnek* című cikk viszont Törökország hadba lépését ünnepli, tehát november 12. után íródott, ekkor már közli az Új Idők a regény folytatásait, bár a regénnyel nem mutat olyan rokonságot, mint *Az új regény*. Romantikus és nagyrészt történelmileg tarthatatlan ábrándok játsszák benne a főszerepet a közös magyar-török történelem idilljéről, melynek kiegyezés korabeli részében Szemere Miklós alakja is föltűnik.³⁰ Eleinte nehezen eldönthető a *Téli bál* társadalmi állásfoglalása. Krúdy nagyon finoman árnyalja Budapest portréját, s ebbe a portréba az erkölcstelen félvilági alakok éppúgy beletartoznak, mint az értéket teremtő dolgozó polgárok. Csakhogy miben fogalmazódik meg ez az érték? A háborús fővárosban, ahonnan a férfi munkaerő a frontokra ment, a szórakoztatóipar állítja elő az értéket, legalábbis a profitot, mely fönnttarthatja a nemzetet. Ezért első olvasásra kissé meglepő, de valójában következetes a cikk konklúziója: éppen a háborús időben legyen intenzív a báli szezon és a mulatság:

„Hogyha igazán életrevaló (...) ez a város, amilyennek szerette magát mutatni, a kávéházi és utcai léhaskodás helyett: komolyan, alaposan, szakértelemmel belefog a téli szezon mulatságaiba. Jöjjenek a bálók, a

²³ l.m. 41.

²⁴ l.m. 83.

²⁵ Karinthy Frigyes: *Így írtok ti. Paródiák Első kötet*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986. 644-647.

²⁶ Krúdy Gyula: *Magyar tükör*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1984. 59-63.

²⁷ l.m. 66.

²⁸ l.m. 66-67., 78-79. 5. jegyzet 44-45.

²⁹ 26. jegyzet 80-81.

³⁰ l.m. 68-71.

kisasszonyok táncolni akarnak, ha nincs elég fiatalember, lépjenek elő az öregurak; a mi mulatságunk, költekezésünk, pazarlásunk alapja annak, hogy télikabáthoz, élelemhez, segítséghez jutnak azok, akik rongyos cipőben, zsebre dugott kézzel mennek el a kivilágított ablakok alatt. Ne károsítsuk meg a szegényeket.”³¹

Főképpen az 1918-1919-es évek publicisztikájával összehasonlítva tűnik úgy, hogy Krúdy véleménye gyökeresen megváltozott: babiloni erkölcstelenséggel vádolja a hátországot, főképpen a fővárost. Az irónia azonban a *Téli bálba* is belelátható: komolyan hiszi a cikkíró, hogy a szórakoztatóipar pótolni tudja a gazdaság egyéb ágazatait? Alig hihető.

Az elbeszélés könnyedségével ellentétben áll a halál folyamatos jelenléte, főképp Vörösvári Tóni embervadászata kapcsán, vagy a hegyi roham jelenetében, az azonban sokkal feltűnőbb, hogy a sok halál és szenvedés dacára mindenki „vidáman” katona akar lenni, mint például Kovács úr, a dokumentátor.³² Minden bizonnyal itt jelenik meg először az *A 42-ös mozsarak* elbeszélésén vörös fonálként végighúzó utalás, mely tovább távolítja a regényt az eredeti (?) háborús iránytól, ez pedig a műalkotások említése, felidézése, néha hasonlatként. Ha nem számítjuk a pesti fölvonulás *Himnuszát*, akkor az ágyúdörgés kapcsán, a déli hadszíntéren először *Az ember tragédiája* párizsi színe idéződik fel, ráadásul vidéki műkedvelő előadásként, ahol a hóhért „egy helybeli mészároslegény” játssza.³³ A későbbiekben kiderül: nem pusztán a Krúdy-féle irónia újabb jelentkezéséről van szó ezúttal. A műalkotások – s észre kell venni, ezúttal főként a zeneművek – a háború rendkívüli élethelyzetével szemben a béke normalitását és az igazi léthez való jogát jelképezik, illetve arra emlékeztetik a szereplőket nosztalgikus álmaikban, vágyakozásaikban, csakúgy, mint Krúdy kedvelt szereplőinek, olvasmányainak akárcsak említésnyi beemelése a regénybe.³⁴ A következő alkotás Szép Ernő *Imádsága*, melyről azt olvashatjuk, hogy „Magyarország összes drámai színésznői”³⁵ megtanulták. Szép Ernő Krúdy baráti köréhez tartozott, szinte annak Pestre érkezése óta. Említett verse nem véletlenül kerülhetett *A 42-ös mozsarak* hangsúlyos helyén említésre, mint amely a kort hűen mutatja be. az *Est* 1914. szeptember 17. számában jelent meg, s ahogy az Hatvany Lajostól tudható, a szerkesztő „háborús vers” írásával bízta meg Szépet. Nos, a magyar földet dicsőítő és az Isten segítségét a magyarokra kérő költemény, szándékoltan egyszerű formájával-verselésével igen nagy népszerűséget vívott ki magának, ennek ellenére – vagy talán éppen ezért? – még kevésbé volt háborús „iránymű”, mint Krúdy regénye, sokkal inkább Isten békéjét kérő szelíd könyörgés. Ennek a költeménynek az említésével írja le 1914 őszét Budapesten Krúdy, míg Jánoshegyi a déli és a keleti front között félúton, rövid időre lábadozni megpihen.

A keleti front történései a déliéhez képest jobban bővelkednek a műalkotások emlékeiben vagy említéseiben. Elsőként Verdi *Traviatájának* nyitánya csendül fel az elhagyott kolostor harmóniumán,³⁶ később a kis felvidéki szerelmi fészkekben is Verdi *Aidájából* játszik a színésznő az oroszok betörése előtt.³⁷ A menekültek is szórakozni szeretnének. Az urak söröznek, míg a hölgyek táncolni szeretnék. Hozzájuk kötődik a harmónium hangjain kívül Paul de Kock *Cher amija*, de a *Hoffmann meséinek* dallama is.³⁸ A háborús események is a menekülő, vagy kíváncsi civil tekinteteknek megfelelően jelennek meg a regényben, mint a waterlooi csata W. M. Thackeray *Hiúság vására* című regényében,³⁹ vagy úgy bolyong az események között Jánoshegyi, mint Fabrizio del Dongo a már említett ütközetben Stendhal *A pármái kolostorában*. Jellemzően Felicián az Isten háta mögötti falucska postamestere leginkább a helybeli regéket, népmeséket gyűjti és írja tovább, s ez a tevékenység a hadi sürgönyök továbbításánál is fontosabb számára. Jánoshegyiéket is mesével

³¹ l.m. 75-76.

³² 5. jegyzet 32.

³³ l.m. 33.

³⁴ Mint például Szemere Miklós, vagy *Az Ezeregyéjszaka meséinek* esetében. l.m. 100., 103.

³⁵ l.m. 42.

³⁶ l.m. 53.

³⁷ l.m. 103., 105.

³⁸ l.m. 54.

³⁹ l.m. 55-57.

várná vissza, ha addigra az oroszok nem foglalták volna el a falut.⁴⁰ A postahivatal falán az idős Kossuth Lajos és az ifjú I. Ferenc József arcképe egymás mellett függ, s ez a két portré egyszerre jelképezi az Osztrák-Magyar Monarchia lényegét és a Krúdy-életmű egyik legfontosabb politikai tapasztalatát, mely a magyarok számára a kiegyezés korában a mindenkori kettős hagyományrendszernek való megfelelést jelentette. Majd' minden szereplő ragaszkodik civil életéhez, illetve annak emlékéhez, maradványaihoz. Felícian álmodozó postáskisasszonya Marcel Prévost erotikus regényét olvassa franciául. A visszavonuló katonák között szerelmi és sport vetélytársával hadnagyként találkozik Jánoshegyi, kinek hosszú, de akadozó monológjából fatalista lemondás és a háború előtti élet szépsége egyszerre bontakozik ki. Többek között Mozart operáit idézi föl Bárány hadnagy, Tompa Mihály és Ady Endre verseit, Lakatos László cikkeit, aki Krúdy baráti köréhez tartozott⁴¹ (sőt Karinthy említett paródiájában is megjelenik Szindbád társaságában), érzelmes szóbeli testamentumban idézi föl Budapest jellegzetességeit, ugyanakkor életvágóját Puccini *Toscájához* hasonlítja. Egy meg nem nevezett Ung menti fürdővároskában aztán háború és béke talán legkidolgozottabb összecsapásának lehet tanúja az olvasó. A gáláns kalandok és titokzatos erdei lovárnók emlékezte mellett Heine költeményei, Csajkovszkij *Anyeginje*, Grieg románcai, a mozi, ifj. Johann Strauss *A denevérijének keringője*, Mozart, Kiss József költeményei és Goethe *Faustja* alkotják a „hátszágot”, melyre a városka menekültjei támaszkodnak, s melyhez ragaszkodnak.⁴² A békés, civil élet mindezen rekvizitumai az eddigiéknél erősebben konfrontálódnak a megvalósult háborúval. Mária Terézia immár tiszt, s egy civil férfi udvarol neki, de mintha fölcserélődnének a szerepek, és nemcsak azért, mert Mária Terézia az aktív, cselekvő, míg Jánoshegyi a várakozó, passzív:

„Éjjel ismét temetünk egy öreg népfölkelőt: ezért késtem el, kedvesem, jóm, mindenem – felelt a katonatiszt zengő hangon, mint a mély fuvola hangja az operaház zenekari mélyedésében. – És mondd, boldogságom, szomorú voltál, hogy dél óta nem láttál?”⁴³

Jellegzetesen Krúdys helyzetkomikum születik a beszélgetésből, mely még kérdésesebbé teszi a háborús elbeszélés jogosságát, hiszen az alaphelyzet ezúttal is egy szerelmes randevú. A kérdés már nem az, hogy elbeszélhető-e a háború, hanem az, hogy az elbeszélő el akarja-e beszélni, hiszen szemlátomást van helyette egyéb mondandója is.⁴⁴ Jánoshegyi ki is jelenti, hogy a háborút sem veszi komolyan,⁴⁵ hiszen míg szerelme a sebesülteket ápolja, ő a fürdőhely alkalmi zenekarában dobol. Egy gyermekkorú Rip van Winkle előadásra emlékezteti kedvesét, az irodalom és a zene így újabb szállal kötődik a békéhez, válaszul Mária Terézia Szigeti József a *Csizmadia, mint kísértet* és Csokonai Vitéz Mihály *A reményhez* című műveiknek színházi előadásait idézi fel.⁴⁶ Ennek megfelelően közös menekülésüket, mely egyre nyomorúságosabb és életveszélyesebb helyzetekben zajlik, nászútként élik meg,⁴⁷ s az elbeszélő is ezt a címet adta ennek a regényfejezetnek. Még az állomásfőnök is Franz Suppé *Pajkos diákok* című operettjéből fütyörészik részletet a lengyel grófkisasszony megnyugtatóására, míg az oroszok érkezése előtti utolsó vonatot várják.⁴⁸

Az oroszok megjelenése és a szerelmes elválása előtti helyszínre, egy felvidéki városkába érkezve Jósika Miklós regényeinek említése után Petőfi szobra fogadja a menekülőket a főtéren. Petőfi alakja, illetve hagyománya ezúttal az orosz agresszióval fonódik össze halálának tudományos elfogadott és

⁴⁰ I.m. 59-62., 74-75.

⁴¹ I.m. 68., 72.

⁴² I.m. 79-83.

⁴³ I.m. 83-84.

⁴⁴ Jánoshegyi szavai: „Mintha a háború és milliónyi katona harcba vonulása, országhatárok ropogása és a reimsi székesegyház romba dőlése: mind csak azért volna, hogy veled együtt, egyedül lehessenek, kedvesem, a Kárpátok között egy erdei úton. (...) És György, angol király csináljon, amit akar, tőlünk az őszi estéket, e boldog órákat ő sem veheti el.” I.m. 84.

⁴⁵ I.m. 85.

⁴⁶ I.m. 86.

⁴⁷ I.m. pl. 94.

⁴⁸ I.m. 88.

alternatív változatára egyaránt való tekintettel.⁴⁹ Jánoshegyi kiábrándultsága és Bárány hadnagyhoz hasonló fatalizmusa itt éri el tetőpontját,⁵⁰ hogy aztán jelentősen megváltozva lássa majd viszont az olvasó az utolsó fejezetben. Az *Anyegin* opera változatának említése már egyértelműen az orosz csapatok közeledését jelzi, ez azonban Petőfi szobrához visszatérve érlelődik csak valósággá, szó szerint a szobrot körülvevő ködből merülnek elő a lovasok, mintha ugyanazok a lándzsások lennének, akik a költőt valószínűsíthetően megölték.⁵¹ A kozákok megjelenését elbeszélő bekezdés a „Céltalanul nyargaltak a ködben.” mondattal zárul, mely a Krúdyval jó barátságot ápoló Ady Endre híres versére, *Az eltévedt lovasra* utalhat hangulatában és nyelvi megformáltságában egyaránt. A mondatban benne van az a kimondatlan fenyegetettség, mely a vers jelentésétől sem idegen. Ady költeménye a Nyugat 1914. november 16-i számában jelent meg, s nem kizárható, hogy Krúdy a vers ismeretében formálhatta az idézett mondatot, mivel az az Új Időkben a Nyugat közlés után legalább két héttel jelent meg. Az udvarias, ám keménykezű orosz tiszt megérkezése után a menekültek közül csak Mária Terézia és Jánoshegyi az, aki nyíltan ellen áll, s ellenállásuknak egy rövid Puskin – Petőfi ellentétpárhuzam ad hangsúlyt, melyben ismét jelentősége lesz a magyar költő halálával kapcsolatos orosz felelősségnek.⁵²

A regény utolsó fejezete ismét Budapesten, az Aranykéz utcai házban játszódik, ahol Mária Terézia betegen fekszik, és az orosz fogságba esett Jánoshegyiről vár híreket. Ide érkezik meg Jánoshegyi, mint káplár, a 42-ös mozsaraktól. Az aranyműves házában ezúttal tisztelettel fogadják. Az elbeszélő nem világosítja fel olvasóját arról, hogy ez a tisztelet a katonai tisztességnek szól-e, és így a háborút dicséri, vagy a lányuk sorsáért aggódó szülők várják a szerelmes ifjútól Mária Terézia gyógyulását. Jánoshegyi beszámol kedvesének sorsa alakulásáról, és amikor magyar katonává válását beszéli el, a történetmondás átváltozik a hadsereg és a háború, a katonaélet dicsőítésébe, mely az utolsó mondatokban éri el tetőpontját:

„Most majd méltó leszek a szerelmedre én egyetlenem, kedvesem. Katona vagyok. Káplár vagyok. És győzni fogunk.”⁵³

Említést érdemel, hogy Mária Terézia a regényben többször megvallja: azt szereti Jánoshegyiben, hogy vigyázhat rá, gondoskodhat róla. A történetnek ez a szála „nászútjukban” éri el csúcspontját. Jánoshegyi eredendően a Krúdy-hősöknek a kedves, élheteretlen, szeretnivaló fiatalemberek alkotta csoportjába tartozik, akiknek a gyakorlati életben semmi sem sikerül. Az, hogy a regény végkicsengésében egy ilyen ifjú találja meg helyét és célját a háborúban, talán az elbeszélőnek a háborút illető kritikáját fogalmazza meg, bár kérdéses, hogy képes-e tompítani az utolsó mondatokat, melyek a háború apoteózisát fogalmazzák meg. Valószínűleg megválaszolatlanul marad a kérdés: Krúdy azért nem írt (jó? igazi?) háborús regényt, mert nem tudott, vagy, mert nem akart írni? A 42-ös mozsarakban fölmerülő elbeszélés technikai problémák a regény hiányosságainak róhatóak föl, vagy a szerző békevágya próbál általuk fölszínre jutni?

⁴⁹ l.m. 94.

⁵⁰ l.m. 97.

⁵¹ l.m. 99.

⁵² l.m. 107-108.

⁵³ l.m. 114.